

WESTERIN, GUSTAF

När faran stod för dörren : historisk skildring

Stockholm : Löjdquist
1916

EOD – Miljoner böcker bara en knapptryckning bort. I mer än 10 europeiska länder!

Tack för att du väljer EOD!

Europeiska bibliotek har miljontals böcker från 1400- till 1900-talet i sina samlingar. Alla dessa böcker går nu att få som e-böcker – de är bara ett musklick bort. Sök i katalogen från något av biblioteken i eBooks on Demand- nätverket (EOD) och beställ boken som e-bok – tillgängligt från hela världen, 24 timmar per dag och 7 dagar i veckan. Boken digitaliseras och blir tillgänglig för dig som e-bok.

EOD bokens fördelar!

- Få samma utseende och känsla som med originalet!
- Använd ditt standardprogram för att läsa boken på skärmen, zooma och navigera genom boken.
- Skriv ut enstaka sidor eller hela boken.
- *Sök:* Använd fulltextsökning för enskilda fraser.
- *Klipp & klistra:* Kopiera bilder och delar av texten till andra applikationer (t.ex. ordbehandlingsprogram).

Villkor för användning

Genom att använda EOD-tjänsten accepterar du de villkor som ställs av biblioteket som äger den aktuella boken.

- Villkoren på svenska: <http://books2ebooks.eu/odm/html/nls/sv/agb.html>

Fler e-böcker

Redan nu erbjuder 30 bibliotek från 12 europeiska länder denna service. Mer information finns tillgängliga via <http://books2ebooks.eu> alla boken.

- <http://search.books2ebooks.eu/>

Histor.
50
N:o 96.
(181)

NÄR FARAN STOD FÖR DÖRREN

HISTORISK SKILDNING AF

G. A. WESTERIN

STOCKHOLM
C. A. LÖJDKVISTS TRYCKERI
1916.

Kungl. biblioteket

0 0000 000136278

NÄR FARAN
STOD FÖR DÖRREN

HISTORISK SKILDNING AF

G. A. WESTERIN

STOCKHOLM
C. A. LÖJQUISTS TRYCKERI
1916.

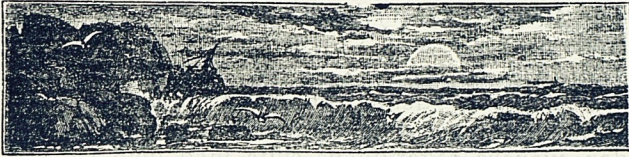
WARFAREN
STADT FÜR DORREN

HISTORISCHES WERK

VON J. B. WILHELM

VERLAG
VON J. B. WILHELM

TVÅHUNDRA ÅR HAFVA SNART FÖRFLUTIT, sedan den för Sverige ödesdiga händelse timade, om hvilken följande rader vill lämna en kort redogörelse. Jag menar den hemska brandskattning, som de ryska mordbrännareflottorna på sommaren 1719 företogo på Sveriges ostkust. Längre dröjde det därefter, innan vårt land åter hämtade sig.

En hundraårig fred har dock åter skänkt välmåga och lycka. Lätt händer ju då, att man småningom glömmer de dystra stunderna och lärdomarna af desamma. Men händelser tima i våra dagar, hvilka osökt gifva anledning till betraktelser öfver Sveriges förmåga att värna sitt land och möta en fiende.

Jag vill dock inskränka mig till en kortfattad redogörelse öfver, hvad urkunderna ha att säga om fiendens härjningar särskildt i Stockholmsskären, och huru det gick, då *enskilda intressen* gingo före det allmännas och landets försvar sköttes lamt.

* * *

Från skoltiden är ju bekant, att Karl XII under större delen af sin regering låg i fejd med Sveriges urgamla fiender, danskar, polacker och ryssar. I årtal hade det emellertid lyckats den blågula

flaggan att hålla ryska flottan instängd vid Finlands skär. Så kom skottet vid Fredrikshall d. 30 nov. 1718.

Redan före denna tid hade emellertid fredsunderhandlingar med tsar Peter upptagits, men den svenska regeringens syfte med dem var nog ej så allvarligt menadt; man ville tillsvidare uppehålla tsaren för att under tiden kunna sluta fred och förbund *mot* Ryssland med andra makter, i främsta rummet med England. Tsar Peter hade skarp blick nog att genomskåda detta, och som hans rike i sitt inre var minst lika ruinerat som Sverige, hade han allt skäl att frukta ett angrepp af nya fiender. Tsaren önskade alltså fred och lär ha yttrat: "Jag skall, om Sverige icke inom två månader mottager mina villkor skicka till Stockholm 40,000 beväpnade underhandlare, hvilka snart skola utverka fred. Två gånger bjöd jag min broder Karl förlikning, första gången af nödtvång, andra gången af ädelmod, tredje — nu stundande freden — blir också ett verk af nödtvång, men af ett, som gäller svenskarna." — För att nu nå sitt mål tillgrep han därför den utvägen att sända mordbrännareflottor öfver Östersjön. Syftet var sålunda att liksom sätta tumskrufvarna på svenskarna och nödga dem till en snar och dyr fred. Särskildt skulle man härja kusterna och förstöra de blomstrande industri-centra, som funnos i Norra Uppland, såsom Leufsta, Forsmark och Österby bruk, fabriksstaden Norrköping, Finspångs bruk o. s. v. Dessas förstöring skulle icke blott vålla dessa orter en obotlig skada utan också göra stort afbräck i hela rikets ekonomiska och militära resurser.

Redan tidigt på våren 1719 kommo oroande rykten från öster. Ulrika Eleonoras regering var

vacklande och rådvill, och våra diplomater, som på Åland underhandlade med ryssarne om fred, kunde ännu sista dagarna i maj försäkra, "att ingen liknelse" varit till att tsaren ämnade angripa Sverige *det* året. Detta bidrog att insöfva de styrande i säkerhet. Samma månad började emellertid ryska örlogsmän visa sig i farvattnen och anföll en svensk fregatt, som utsändts som förpost. Den 11 juli betäcktes hafvet borta vid Rådmansö plötsligt af ryska vimplar, så långt man kunde se: bortåt 30 linjeskepp, omkring 140 galärer, en mängd transportfartyg och skärbåtar med inalles bortåt 40,000 man ombord, färdiga att bringa fördärf öfver oss. Var man då beredd att möta faran? Ehuru Karl XII lämnat efter sig ett blödande och i sina grundvalar skakat rike, var detta dock ej ännu alldeles värnlöst. Ännu stodo 50,000 man under fanorna, och använda i rätt tid och på rätt plats skulle denna styrka varit betryggande nog. Försvaret måste dock delas på flera håll och sköttes lamt.

Emellertid delade sig den ryska flottiljen i tre afdelningar, hvaraf den största vände sig mot Södermanlands och Östergötlands kuster, en mindre afgick norrut efter Roslagsskären, brännande och förstörande allt, som kunde öfverkommas. Den tredje skulle blockera Vaxholm.

Snart flammade mordbrandslågorna vildt ute i Värmdöns och Södertörns skärgårdar, och röken därifrån fyllde Stockholm med mörker och förskräckelse. Det var en orons tid utan like. Dagen förflyt under oroande rykten och kvalfulla aningar, natten upplystes af eldflammornas vidtspridda sken; allt var fruktan. Mordbrännandet fortgick nu från 14 juli till 3 augusti af denna södra flottafdelning. Den 16 juli kl. 8 på morgonen inkom

till Stockholm en rapport, som förorsakade stadens invånare stor förskräckelse. Fienden hade nämligen endast $1\frac{1}{4}$ mil utanför stadens hank och stör landsatt trupper vid Södra Stäket och där uppbränt grefve Tessins gård Boo. Man väntade nu mordbrännarne hvilken stund som helst på Stockholms ström; några försvarsåtgärder voro ej här vidtagna. Fienden hade emellertid icke *nu* några afsikter att hemsöka staden, utan afseglade söderut, följande kusten.

Tyresö s:n är en af de socknar, som på denna sida ligger närmast hufvudstaden. Dess förnämsta gård ägdes då af den lärda Maria Gustafva Gyllenstierna, änka efter grefve Karl Bonde. Till måg hade hon den tappre Johan v. Düring, hvilken redan vid 19 års ålder blef öfverste och med tiden fältmarskalk. Förmodligen på dennes inrådan lät grefvinnan nedrifva de 5 höga torn, som prydde den af riksdrotzet Gabriel Oxenstierna åren 1620—1633 uppförda, ståtliga slottsbyggnaden. Genom denna list räddades det undan branden, men stod sedan länge utan torn. Vid *Brevik* på Sandholmen visades länge en s. k. ryssugn, där ryssarna bakade bröd. Dyliga ugnar träffas äfven på andra ställen inom häradet. Härefter hemsöktes öarna på yttre sidan af Mysingsfjärden.

Den 14 juli visade sig en rysk eskader vid *Dalarö*, där den tog ett lybeckiskt och ett engelskt skepp.

Söndagen den 17 juli landsteg en afdelning ryssar på *Nämdö*.

Flottiljen bestod här af 36 galejor. I riksarkivet förvaras än i dag en handling, upptagande förteckning å den skada, som rysshärjningen vållat på ön. Där anföres ock följande, som ju är i hög grad belysande för ryssarnas krigföringsätt.

“Emedan fienden kom så oförmodadt öfver prästen på Nämdö, då han satt vid sitt söndagsarbete, och fienden begynte röfva och bränna vid Östanvik herregård och prästgården; ty kom han med sin hustru och barn aldeles blott och bar undan, fick inte berga det ringaste, ingen hatt på hufvudet, inga skor på fötterna, utan måste han med sin hustru gå barfota till Stockholm från Dalarö, det många människor skola betyga, som sågo hans elände“. I denna handling berättas, att hus, gärdsgårdar, ved, skog, foder, säd, kreatur, ja själfva gräset på marken brändes och förstördes. Totalbeloppet af skadan på dessa gårdar uppgifves af ägarinnan, Gustafva Gyllenstierna på Tyresö, till 342,359 dlr. kpmt.

Den stackars prästen själf, kapellpredikanten Lars Sandelius, beskriver händelsen sålunda: “Den 17 juli fingo vi se den fientliga eskadern plötsligt styra kurs mot vår ö. Det var försent att tänka på något försvar, knappast på någon bärgning af det nödvändigaste, nått och jämt på våra lif. O, våra hem, våra barn. Lyckligtvis kunde ej fienden genast lägga till och landstiga så fort, att vi ej hunno undan och få rätt på våra båtar samt söka vår räddning på sjön, lämnande allt öfrigt till den grymme fiendens sköfling, tacksamme, att vi kunde rädda våra lif. Anförtroende oss åt Guds beskydd och våra kära hem och vår kyrka åt hans hägn, begaf jag mig med hustru och barn, allesammans oklädda, som vi gingo och stodo, på flykt på sjön, där jag för fiendens vidt utbredda flotta måste ro öfver 4 mil innan jag kunde komma i land. Vi hade nått och jämnt hunnit komma i skydd af en annan ö, innan vi sågo fienden landstiga. Eld och rök från våra kära hem, visade oss, hvad vi

hade att vänta, när vi åter skulle få sätta foten på vår ö. Och när vi hemkommo, hvilken förödelsens styggelse! Icke blott den gamla kyrkan uppbränd och alla öns kreatur bortförda, utan ock alla hus, prästgården inräknad, uppbrända jämte allt hö och säd, som då var inbergad, och intet mer hus på hela ön var öfrigt än vår nyss uppbyggda kyrka, Gudi lof, som lät oss åtminstone behålla henne“. Detta är ju en dyster och hjärtslitande tafla, som den fattige skärgårdsprästen i yttersta hafsbandet målar för oss.

Det uppbrända gamla kapellet var en högst märklig byggnad, såsom varande sin tids äldsta kyrka i vårt land, uppförd redan år 870 e. Kr. Som hon var gammal och fallfärdig, hade öboarne 1702 öfvergifvit henne och byggt sig en ny kyrka.

På det närbelägna *Ornö* härjades öns närmsta gård, Sundby, och från denna ö var vägen ej lång till *Utö*, som nu blef föremål för fiendens förstörelselusta. Deras framfart där är också öns mest betydande minne från äldre dagar. De förstörde här allt, hvad förstöras kunde, fyllde grufvorna med vatten, kastade malmhögarne i sjön, brände husen och den 1699 uppförda träkyrkan, som dock delvis räddades och återställdes. Inventarier och kreatur fördes ombord. Efter detta stordåd, hvarigenom den då för tiden betydliga grufdriften på ön för en längre tid försvårats, styrdes så kursen på *Muskön*. Årets tredje böndag, den 17 juli, inföll ryssen på ön och härjade och brände, stal och förstörde. Kyrkan skonades dock, och kyrksilfret hade socknens förtänksamme pastor, *Erik Froman*, fört upp till Västerhaninge att förvaras i kyrkan. Han skrifver härom i kyrkans protokollsbok sålunda:

“Denna sommar den 17 juli, som var den III

bönedag, inföllo ryssarna på denna ö och uppbrände alla både hus och gårdar, så att ifrån denna bönedag till den 6 september kunde ingen gudstjänst hållas; dock voro de förr samlade medel i godt behåll hos mig P. L., så, ehuru väl fienden sökte efter sådant i kapellet, fann han dock intet⁴.

Sammanlagda värdet af det förstörda eller stulna uppgick till 47,380 dlr kpmt. Äfven fattigstugan plundrades.

I *Österhaninge* spårades ryssarna den 18 juli vid *Sandemar*, då tillhörigt kammarherren och landshöfdingen friherre Gabriel Falkenberg. Gården skonades emellertid på grund af släktskapsförbindelser mellan ägarens hustru och en flottan åtföljande officer. Dock lär en drabbning stått i närheten af *Sandemar* och än i dag bär en backe i närheten namnet *Rysses*, till minne af en där hållen skärmytsling.

Utefter *Västerhaningekusten* synes fiendeflottan hafva landat vid endast två ställen, *Näringsberg* och *Häringe*. Det förra ägdes af det ovanligt rika kommerserådet Olof Törnflycht. Det gamla *Näringsberg* låg så nära stranden, att det blef synligt för fienden, som landsteg och nedbrände det. När byggningarna återuppfördes, skedde det på en plats så långt från hafvet, att de ej däriifrån kunna skönjas.

Hvad *Häringe* beträffar, ägdes det vid denna tid af änkegrfvinnan Agneta Wrede-Lillie, en praktisk och driftig kvinna. Här afbrändes den höga, spetsiga takresningen, hvarmed själfva stenbyggningen var täckt. Efter olyckan restaurerades åter byggningen och erhöll sitt nuvarande utseende.

För öfrigt saknas säkra upplysningar om landstigningar här. Flere sägner gå dock i trakten om händelsen.

Nedkomna till Ösmo s:n togo ryssarna nu vägen uppför Nynäsviken, där förut omtalade Olof Törnflycht hade ännu ett af sina många gods, det ansefliga Nynäs. Ryssarna landstego och började sin sedvanliga taktik, att plundra och bränna. Här beräknades den skada, som föröfvades, enligt förut nämnda, i riksarkivet befintliga handling, till cirka 90,000 dlr. Från klockstapeln vid Nynäs kapell borttogs den större ringklockan. Sägner berättar, att socknens pastor, Olaus Weldt, gått ryssarna tillmötes vid Nynäs och bedt dem skona församlingens gamla, medeltida kyrka, en bön, som beviljades mot villkor, att han i stället lämnade sin högra arm. Offret gjordes, och kyrkan blef skonad. I densamma hänger än i dag Welts oljemålade porträtt, framställande en gammal man med långt hår och grått hakskägg samt enarmad. Han lefde till 1731.

Från Nynäsviken skedde inseglingen i Mörköfjärden för att nå Södertälje. Under vägen passerades *Torö*, hvars förnämsta gård, Herrhamra, brändes. Det 1699 nybyggda kapellet utplundrades. Kapellpredikanten, Lars Berggren, har antecknat i 1719 års kyrkobok, att kyrkans medel, skrudar och inventarier blifvit af ryssarna tagna.

Så hade de nu Sorundalandet till höger. Den 21 juli rapporterade "kornetten på Hörningsholms skans", att fiendens galerer voro synliga på sjön. Samma dag landsteg en hop ryssar vid Brandalsund. Så drog sig fienden uppför Fällnäs viken och uppbrände åbyggnaderna vid Fällnäs urgamla gård. En sägen bland de många förmäler, att ryssarna varit klädda i röda rockar, och att deras båtar legat så tätt på Fällnäs viken, att hela sjön varit röd som blod. Fällnäs ägdes denna tid av den tappre generalmajoren Alexander Hummer-

hjelm, som deltagit i mången blodig batalj. Han afled 1723. En gammal sägen berättar, att ryssarna framträngde ända till kyrkan och ur stapeln nedtogo den större klockan samt med 7 par oxar sökte draga den ned till sina skepp vid Fållnäs. Komna till Oxa-backe, som af tilldragelsen fått sitt namn, förmådde de icke draga den upp, hvarför ryssarne öfvergåfvo sitt rof, hvilket sedan med största lätthet af endast *ett* par oxar återfördes till kyrkan och uppsattes på sin förra plats. Här skulle äfven en mängd af socknens manliga befolkning, beväpnad med yxor, liar och bilor m. m., församlat sig för att hindra ryssarna att komma längre in i landet.

Nästa strandhugg blef vid *Fituna*, som antändes och nedbrändes. Åbyggnaderna här utgjordes af ett stort corps de logis och två flyglar af gammal ek. Provisoriska byggnader uppfördes, och först 1811 ersattes de af ett tvåvåningshus af sten.

Turen kom nu till *Grödinge* socken med sin rätt långa kust. Sockens pastor, *Laurentius Torsk*, annoterar: Uthi thetta åhr anno 1719 blef ingen ordinarie sockenstämma hållen, ej heller kyrkoräkningarna uppvista för det svåra krigsbullrets skull och starka, utarmande inkvarteringar på denna orten, hvilka hindrade, att man kunde något särdeles företaga. Blefvo ock alla kyrkans saker bortförda och i skogen förvarade." Kyrkan togs till att inkvartera barbarerna i och måste därefter undergå en dyrbar reparation.

Och nu var fienden ej långt från *Södertälje*. Redan på morgonen den 21 juli hade ryssflottan varit synlig äfven från Järnalandet. Vid Brandalsund hade en del kosacker stigit i land och ridit landsvägen åt Tälje. 9 à 12 galerer fortsatte sjövägen framåt till staden. Nu brändes: Hörningsholm,

Jersta, Engsholm, Pilkrog, Jerstabergh, Brandals-sund med hemmanen rundtomkring. På e. m. samma dag kom turen till Tälje stad och på natten *Hall* med kringliggande gårdar. Först mot solnedgången den 22 juli lämnade ryssarna Mörköfjärden, och färden fortsattes till Trosa. Där fanns blott 1 löjtnant med 16 ryttare, men med tillhjälp af uppbådade bönder lyckades man i början att med trumslag och lösa skott skrämma ryssen på flykten. Likaså i Hölö, där prosten Scharf med några dussin bönder skrämde dem från att landstiga. Emellertid återvände de likväl snart, då svenskarna måste vika undan, hvarefter Trosa med kringliggande socknar plundrades och brändes. Härifrån ställdes färden till Nyköping, som den 10,000 man starka eskaderbesättningen angrep och lade i aska, fåfängt försvaradt af Urbanowitz. Och så fortgick det allt längre åt söder ända till Norrköping. Ohyggliga våldsbragder blefvo, som sagdt, under detta röfvaretåg föröfvade. 7 städer, flera kyrkor och en otalig mängd herresäten och bondgårdar, jämte skogar och sädesfält hade blifvit lagda i aska, stora förråd af säd, järn, boskap, hästar m. m. blifvit bortförda eller förstörda.

Enligt värdering skattades skadegörelsen i Södertälje till 103,170 dlr, i Öster- och Västertälje socknar till 81,700 dlr, i Tveta till 25,104 dlr kpmt. och i Ytter-Järna till 97,101 dlr kpmt.

För Sotholms härad ensamt stego förlusterna till 689,473 dlr kpmt.

Trots alla de grymheter, hvarmed moskoviten hemsökte vårt land, ville dock tsaren hyckla fredskärlek. Så spriddes ett på dålig svenska tryckt plakat, i hvilket han prisade sin fredskärlek och den svenska regeringens hårdnackenheter att för-

kasta hans fredsanbud. Ett i K. biblioteket befintligt exemplar däraf har varit uppspikat på *Torön*.

Sedan de olika flottafdelningarna på beskrifna barbariska sätt härjat kusten från Vikbolandet i söder till Gävle i norr, förenades de åter natten till den 13 augusti för att göra ett gemensamt anfall mot Stockholm. Helt oväntadt framrodde hela ryska galerflottan öfver Baggensfjärden, ankrade på ömse sidor om Stäket, och landsatte trupper såväl vid *Boo* som på *Skogsölandet*. Men nu voro dock från svensk sida åtskilliga försvarsåtgärder vidtagna.

Ett vid 1-tiden på dagen af ryssarna företaget anfall på Skansen vid Stäket förvandlades för den lifliga eldens skull till en snabb reträtt. Trots fiendens öfverlägsenhet och ett regn af handgranater tillbakaslogo de här posterande 800 östgötarne med glänsande tapperhet flera stormanfall. Efter 5 timmars kamp voro de nära att svikta, då mellan kl. 6 à 7 på kvällen en bataljon af Södermanlands regemente efter en ytterst ansträngande 3 timmars marsch genom oländig mark inträffade på stridsplatsen och käckt hejdade fiendens rörelser. Då slutligen öfversten Rutger Fuchs omkring $\frac{1}{2}$ 8 anlände med den återstående bataljonen af regementet, uppstod en våldsam skottväxling, ingen ville ge vika. Då höres plötsligt trummor och trumpeter smattra och fram störta i bara skjortärmarna och i språngmarsch Dalkarlar och Västmanlänningar, ifriga att få vara med. Vid signalerna störta åter Sörmlänningarna med fälld bajonett mot ryssarna.

Dessa vackla nu, ge vika och fly till sina reserver ute vid Baggensfjärden. Mörkret föll på, och striden måste upphöra. Dagen därpå inskepade sig fienden, och hufvudstaden var, tack vare

Sörmländingarne, räddad. 1,500 svenskar hade här slagit 6,000 ryssar på flykten.

Att *jublet* i hufvudstaden nu var stort, kunna vi väl förstå. Men *sorgen* satt på stranden af de härjade provinserna, där endast några, mer eller mindre illa anförda, glesa skvadroner opererat mot fienden. Där hade ägodelar förlorats till ett värde af bortåt 25 mill. kr. i nutida mynt och omkring 20,000 människor mistat hus och hem.

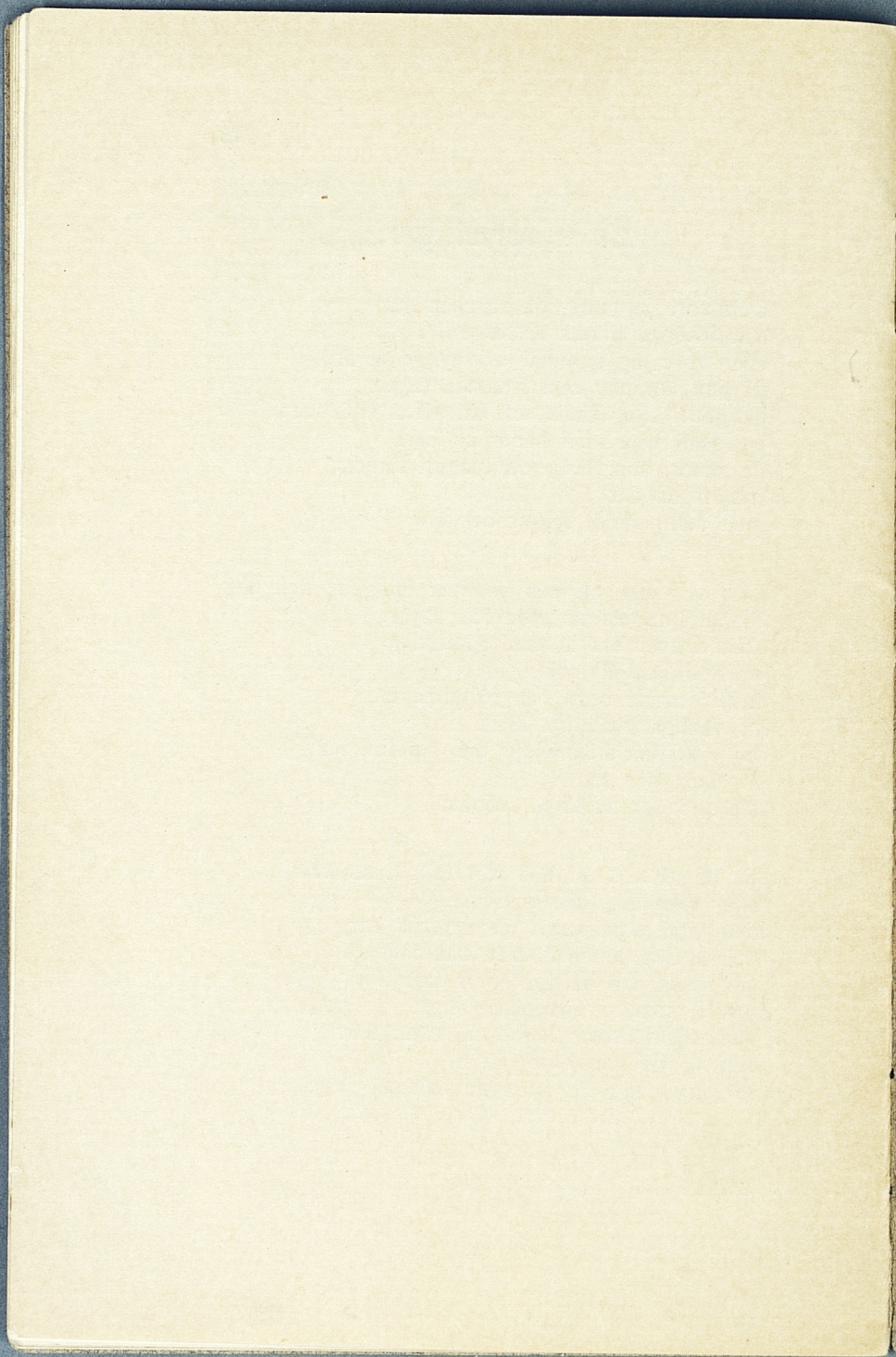
Då reveljen går.

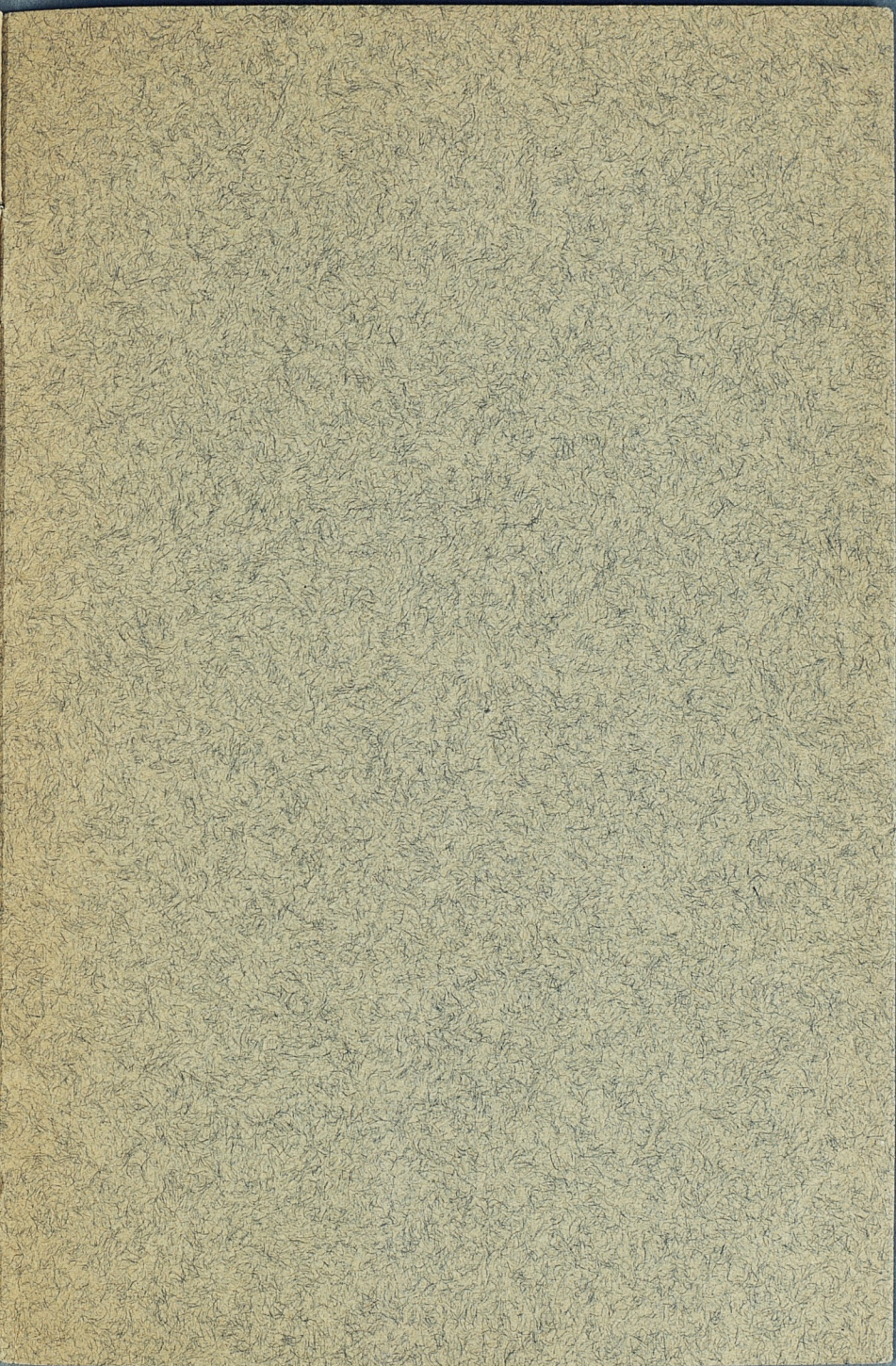
Och vore jag ung, då reveljen går
och Sverges timma är slagen,
eller vore jag gammal och tyngd af år,
då den kommer den fruktade dagen,
lik godt! Jag skall veta att gifva mitt svar,
jag skall veta med heder att bära
de runor, som hölja ett blågult standar
från forna dar
med mannamod, segrar och ära.

Och var viss, att den kommer en gång den dag
lik en ljungeld ur blodröda skyar,
som drifver oss ut med gisselslag
ur fredliga tjäll och byar,
ifrån dukade bord och välfyllda fat,
ur vekliga kvalmiga iden,
från lumpna små fejder och småsint hat
för hem och stat
ut, ut i den verkliga striden.

Ja, då gifve Gud hos vårt folk finns kvar
efter sekellång dådlös dvala,
den vilja, som fanns där i forna dar,
och att än det med kraft kan tala
sitt stolta och härliga språk från förr
och ej som en månglare buga.
Nej, stå där som herre vid egen dörr
och slå till som förr
för sin kung, för sitt land och sin stuga.

A. B.

PRIS 10 ÖRE

www.books2ebooks.eu